

᠑ᠶᠠᠮᠡᠮᠡ

البيبي^ء

البيبي

ӘЛІПБИ

Älɪpbi

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ
АНЫҚТАМАЛЫҚ

ARDA+7

Алматы
2020

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тіл саясаты комитетінің тапсырмасы бойынша
«Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың
2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»
аясында шығарылды*

Құрастырушылар алқасы: Е. Тілешов, Л. Есбосынова, Н. Аитова,
С. Омарова, Б. Ысқақ, Г. Мамырбек, А. Қожахмет (жауапты редактор)

Ә55 ӘЛПБИ. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Арда+7», 2020. – 368 бет.

ISBN 978-601-7355-75-3

Энциклопедиялық анықтамалықта әліпби, емле және дүниежүзіндегі жазу түрлері мен тілдің дыбыстық жүйесіне қатысты терминдер қамтылған. Жазудың тарихы, даму үрдісі және қазіргі күйі туралы мол мәліметтер топтастырылған. Сонымен бірге тіл білімі ғылымының осы салалары бойынша еңбек жазған ғалымдар туралы да деректер берілген.

Кітап ғалымдарға, әдіскерлерге, тіл саласының мамандарына, оқытушыларға, студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, жалпы осы тақырыпқа қызығушылық танытқан барша қауымға арналады.

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2-8

© «Шайсұлтан Шаяхметов атындағы
«Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-
практикалық орталығы» КеАҚ, 2020
© «Арда + 7», 2020

Қазақ білімпаздарының тұңғыш сиезі – 1924 жылдың 12-18-маусым аралығында Орынбор қаласында өткен маңызды жиын. Сиезге Ә.Бөкейхан, Н.Төрекұлұлы, Х.Досмұғамбетұлы, И.Арабайұлы, М.Мырзаұлы, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, Е.Омарұлы, Н.Залыұлы, М.Жолдыбайұлы, Е.Алдоңғарұлы, М.Тұрғанбайұлы, С.Сайполлаұлы, М.Саматұлы, А.Кенжеұлы, М.Наурызбайұлы т.б. қатысқан. Сиездің президиумына Н.Залыұлы, А.Кенжеұлы, М.Наурызбайұлы, Ә.Бөкейхан, И.Арабайұлы сайланады. М.Тұрғанбайұлы мен Е.Алдоңғарұлы хатшылық қызметке сайланады. Сиезде жазу ережелері, әліпби мәселесі, қазақша пән сөздер, ауыз әдебиетін жию шаралары, оқу, ғылым кітаптарын көбейту шаралары, бастауыш мектептердің бағдарламасы т.б. мәселелер қарастырылады. Мектептің түрін, мұғалімдер дайындайтын орындардың жобасын қарастыру үшін екі комиссия сайланады. Комиссияға А.Байтұрсынұлы, И.Арабайұлы, Х.Досмағамбетұлы, Т.Шонанұлы, М.Мырзаұлы, Е.Мұқанұлы сайланады. Сиезде Е.Омарұлы жазу ережелері; қазақша пән сөздері туралы; А.Байтұрсынұлы, Н.Төрекұлов әліпби туралы; Т.Шонанұлы қазақша төрт жылдық мектептердің бағдарламасы (пыроғырамы) туралы; Х.Досмағамбетұлы ауыз әдебиетін жинастыру туралы; М.Мырзаұлы оқу, білім кітаптарын көбейту туралы баяндаманы жасайды.

Қазақ білімпаздарының тұңғыш сиезінде Ахмет Байтұрсынұлының әліпби туралы баяндамасы – 1924 ж. 15-маусымдағы күндізгі мәжілісте қазақ тіл білімінің негізін қалаған ғалым, қазақ жазуының реформаторы А.Байтұрсынұлының жасаған баяндамасы. Мәжілісте бірінші боп сөз алған А.Байтұрсынұлы әліпби түзеу түрік жұртында көптен келе жатқан мәселе екенін айта келіп, түрік әліпбиінің түбі арабтан шыққанмен, түрік тіліне икемделіп, өзгеріс кіріп, таза күйінде тұрмағандықтан, оны «араб әліпбійі» демей, «түрік әліпбійі» деп атап тұрғанын ескертеді. Түрік жұрттары әліпбій түзегенде бәрі қосылып, бір әліпбій түзей алмайтынын ескерте келіп, ғалым оның өзіндік себептерін нақтылайды: «Өйткені тілдеріндегі дыбыстарының түрлері бірдей емес. Дыбыстары бірдей болмаса, бәріне бірдей жалпылап әліпбій жасауға болмайды, өйткені олай жасалған әліпбійдің не әріптері тұс келмеске тиіс, не әріптерінің дыбыстары тұс келмеске тиіс. Сондықтан «түрік жұрттары үшін бір әліпбій түзу» деген мәселені «бір әліпбійді бәрі негізге алып, түрік жұртының әрқайсысы өз тіліне үйлестіру» деп түсіну керек. Солай болған соң бізге ең әуелі, негіз боларлық әліпбій керек; сол әліпбійді қарастырып табуымыз керек». А.Байтұрсынұлы жақсы әліпбійдің 4 түрлі сипатын көрсетеді: «Жақсы әліпбій тілге шақ болу керек. Өлшенбей тігілген о жер, бұ жер бойға жуыспай, қолбырап, солбырап тұрған кең кійім сияқты артық әріптері көп әліпбій де қолайсыз; бойынды қысып, тәнінді құрыстырып тырыстырып тұрған тар кійім сияқты әрпі кем әліпбій де қолайсыз болады. Жақсы әліпбій жазуға жеңіл болуға тиіс. Әліпбійдің әріп сүгіреттері қыйын болса, мүшелері көп болса, жазуды ұзақтатып уақытты көп алады. Әліпбійдің жақсысы баспа ісіне қолайлы болу тиіс, әрпі тізгенде оңай тізілетұн, басқанда орынды аз алатұн әліпбій баспа сөзді арзандатады. Жақсы әліпбій үйретуге де қолайлы болуы тиіс. Әрпі сара жазуға